

УДК 378.12

Ю. С. Запорожцева,

аспірант

(Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти)

yulyaza@ukr.net

САМОРОЗВИТОК ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ ТА ЇХ АДАПТАЦІЯ ДО СУЧАСНИХ УМОВ

У статті висвітлено особливості професійної діяльності вчителів іноземних мов у сучасних умовах; розглянуто умови їх саморозвитку та адаптації у сучасному українському суспільстві; наведено деякі статистичні дані щодо взаємодії вчителів іноземних мов та їх професійного середовища; наголошено на важливості розвитку вчителів іноземних мов як на професійному рівні, так і на особистісному.

Кожна історична епоха пропонує певний ідеал людини сучасника даної епохи. Вимоги сучасного життя не обмежуються потребою у соціалізованій людині, яка подібно до багатьох інших певною мірою засвоїла цінності, ідеали, норми поведінки, що існують у конкретний історичний момент у даному суспільстві.

Актуалізація. Сучасні тенденції в розвитку мовної освіти на початку XIX століття передбачають міжнародну інтеграцію оновлення цілей і змісту навчання та вивчення іноземних мов у середніх та вищих навчальних закладах. Європеїзація мовної освіти як один із напрямків удосконалення української освітньої системи висуває високі вимоги до тих, хто навчає, і до тих, хто навчається, оскільки має установку на підготовку фахівців нової генерації, здатних до активного життя в умовах плюралізму і полілогу культур.

В умовах становлення нових, економічних, політичних та культурних реалій відбувається руйнування звичайного механізму соціалізації та соціальної адаптації, так натомість присвоєння індивідом існуючих в суспільстві цінностей, починається протилежний процес – інтеграція нової ціннісної нормативної системи суспільства на ґрунті індивідуального сприйняття особистості, його індивідуальних ціннісних орієнтацій.

Ця обставина актуалізує проблему вивчення адаптації вчителя іноземних мов (ІМ), чие соціокультурне призначення – формувати світогляд зростаючого покоління і через призму власної особистості здійснювати саморозвиток і розвиток, та формуючий вплив на особистість вихованців.

Мета: з'ясувати суть понять "адаптація вчителя ІМ" та "розвиток – саморозвиток"; проаналізувати стан саморозвитку вчителів ІМ та виявити показники, що впливають на рівень їх професійної адаптації до вимог сучасної української освіти та викликів європейського суспільства.

Дослідження з вивчення соціального, економічного та психологічного стану, в якому опинилась освіта в результаті суспільних змін були розпочаті в 90-х роках [1: 148-158; 2: 29-38].

Незважаючи на те, що ситуація нині дещо змінилася, вона як і раніше характеризується невизначеністю, тому для сучасних педагогів, зокрема вчителів ІМ є складною та високо адаптогенною.

З одного боку, чітко визначилась тенденція до гуманізації освіти. Українські дослідники С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, П. П. Кононенко, О. М. Пехота, В. А. Семіченко та інші схожі в тому, що гуманізація – це безальтернативний шлях розвитку освіти. Такий напрямок освіти передбачає ставлення до іншого як до суб'єкта, визнання його прав на унікальність – несхожість на інших, надання переваги суб'єкт-суб'єктному навчальному процесу. Тобто підкреслюється особистісно-формує та розвиває призначення професії вчителя.

З іншого боку, у сучасному суспільстві зростають вимоги до освіти як інваріантного до соціокультурних та національних особливостей процесу, який керується суто прагматичними цілями підготовки вузько орієнтованих майбутніх спеціалістів на рівні світових стандартів, які володіють умінням перемагати у вільній конкурентній боротьбі за оплачуване робоче місце і спрямовані на високі особисті досягнення. Виникає тенденція до звуження функцій вчителя, обмеження його ролі лише навчанням дітей.

У ряді робіт підкреслюється адаптивна функція професійної ідентичності в умовах нестабільного соціального простору [3: 80-87; 4: 67]. Феномен *адаптації особистості* у світових концепціях розвитку людини, які є визначальними у гуманітарній сфері знання (А. Бандура, Е. Еріксон, А. Маслоу, Ж. Піаже, К. Роджерс, Е. Фромм, Р. Хенкі та інші) розглядається як всебічний, безупинний процес, що охоплює всі сфери життя людини – від внутрішньої, психічної до зовнішньої, соціальної – і передбачає єдність процесів активної зміни особистістю навколишнього середовища та зміни свого внутрішнього світу з метою встановлення рівноваги, гармонії між ними.

Власне *професійна адаптація* відображає взаємодію майбутнього фахівця та професійного середовища на рівні змісту професійної діяльності у всіх її видах і формах та складається з адаптації до навчальної, методичної, наукової й організаційно-виховної діяльності.

Здійснений аналіз наукових підходів щодо *професійної адаптації* педагога, особливостей професіогенезу та професійної діяльності педагога вищої школи (О. І. Гура, І. Ф. Ісаєв, Л. М. Макарова, Г. У. Матушанський, Л. М. Мітіна, В. О. Сластьонін, Ю. Г. Фокін та інші) і результати констатувального етапу експерименту дали підстави розуміти під професійною адаптацією вчителя до сучасних умов, в

© Запорожцева Ю. С., 2011

тому числі вчителів ІМ, складний, системний, неперервний процес активної взаємодії особистості та професійного середовища, що забезпечує ефективність професійної педагогічної діяльності і є основою професійного саморозвитку та самовдосконалення вчителя ІМ [5: 12].

Кількісні та якісні показники, отримані на констатувальному етапі експерименту, дали змогу зробити висновок про загальний низький рівень професійної адаптованості вчителів ІМ, що виявляється переважно в нестабільному психоемоційному стані, наявності високого психічного напруження, низькій психоемоційній комфортності та емоційному тону (61 % опитаних); **домінуванні невизначеної, зовнішньої мотивації професійної діяльності та професійного (безперервного) навчання** (76 % опитаних); низькому рівні готовності до професійної діяльності: неусвідомленості сутності професіогенезу вчителя, особливостей його професійної діяльності (89 % вчителів ІМ), низькому рівні розвитку професійних умінь (64 % опитаних) та професійних якостей (71 % вчителів ІМ); переважно невизначеним (48 % опитаних) та негативним (36 %) ставленням до закладу, де працюють вчителі ІМ, колег, вищої професійної освіти, професії вчителя; негармонійній професійній Я-концепції, неузгодженості її складових та нерозуміння сутності професійної компетентності вчителів ІМ (91 % опитаних).

Зазначаємо, що базовим етапом професійної адаптації вчителя є етап професійної підготовки, на якому відбувається психологічна перебудова особистості з професійного самовизначення до самореалізації в навчально-професійній діяльності, формується готовність до професійної діяльності, відбуваються професійні адаптивні стратегії, розвивається професійний адаптаційний потенціал. Це зумовлює ефективність подальшої професійно-педагогічної діяльності вчителя, зокрема вчителя ІМ, гармонійність його професійного розвитку. Відповідно, професійна підготовка та розвиток вчителя ІМ має передбачати його успішну професійну адаптацію на всіх її рівнях: психофізіологічному, власне **професійному**, соціально-психологічному та **особистісному**.

Соціально-психологічна адаптація вчителя ІМ не обмежується спілкуванням з колегами інших закладів, а передбачає його активну взаємодію у всіх формах та на всіх рівнях: обмін досвідом з колегами, адміністрацією закладів, товариствами нацменшин, волонтерами та носіями мов; знайомства з країнами, мову якої викладає вчитель ІМ.; участь у тренінгах, майстер-класах, науково-тематичних обговореннях; партнерство з іншомовними освітніми закладами; спілкування в Інтернеті; представлення політичних новин, позиції держави щодо взаємодії з іншомовними країнами тощо. *Соціально-психологічна* адаптація передбачає активну взаємодію вчителя ІМ з соціальною реалізацією в освітньому просторі, його орієнтації на формування та розвиток педагогічної (професійної) компетентності вчителя ІМ, педагогічного супроводу професійної адаптації вчителя ІМ.

Особистісна адаптація забезпечує входження особистості у професійну роль, становлення професійної Я-концепції, професійного образу Я, ставлення до себе як до викладача ІМ, відчуття власної професійної цінності.

Зазначено, що механізмом професійної адаптації вчителя ІМ є професійна ідентифікація – ототожнення фахівцем власного професійного Я з особливостями, вимогами, нормами професійної діяльності науково-педагогічного колективу.

Психофізіологічна адаптація передбачає входження фахівця до умов професійної діяльності, пов'язаних з емоційними, психічними труднощами – психофізіологічними ускладненнями викладацької діяльності у закладі.

Одним із видів адаптаційних процесів особистості, що забезпечує входження особистості до професійного середовища, є **професійна адаптація** – складний процес врегулювання та гармонізації взаємодії фахівця і професійного середовища, під час якого формуються професійні знання, вміння, професійні якості особистості, необхідні для її подальшого професійного розвитку (С. Г. Вершловський, Е. Ф. Зеєр, Є. О. Климов, В. О. Сластьонін та інші) [5: 11].

Адже в повсякденній соціальній нестабільності людина традиційно прагне віднайти й опанувати "справу усього життя", тобто професію, з якою пов'язується можливість актуалізації особистості та самоствердження, повноти самореалізації людини в конкретних життєвих умовах та обставинах, знаходження "творчого синтезу", між запитами соціального оточення та розвитком власної індивідуальності [4: 74]. Це ж стосується вчителів ІМ, які мають не лише не загубити свої мовленнєві навички, а й володіти інформацією щодо країн, змін в їх політичному, соціальному устрої та побуті, мову яких викладає вчитель ІМ; намагатися транслювати знання не лише крізь призму свого бачення, проте з позицій власної держави та поглядів інших.

Серед головних тенденцій удосконалення професійно-педагогічної підготовки вчителя ІМ варто виділити як провідну – особистісно-розвиваючу її направленість. Рушійною силою професійної адаптації вчителів ІМ є виникнення суперечності між професійно-педагогічною підготовленістю, соціальними і професійними очікуваннями особистості та реальними вимогами суспільства, конкретними умовами діяльності, які постійно змінюються під впливом суспільної динаміки, соціального й особистісного розвитку фахівця [5: 10-12].

Розвиток – процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого [6: 324].

У даний час більшість науковців схиляється до необхідності цілісного розвитку людини. Професійний розвиток педагога, вчителя ІМ невіддільний від особистісного, адже в їх основі лежить принцип саморозвитку, який детермінує здатність особистості до творчої самореалізації. У категорії "особистість" різні автори виділяють такі психологічні структури, як спрямованість, характер, здібності, самосвідомість, професійна компетентність. Кожна з них містить систему якостей, властивостей, характеристик [7: 57].

Низка дослідників (В. Д. Брагіна, В. А. Сластьонін, А. І. Шатенко та інші) виділяють складові розвитку, які відповідають основним структурним компонентам особистості, вказують на відповідні їм засоби і прийоми досягнення вищих рівнів розвитку самопізнання, спонукання себе, програмування професійного та особистісного зростання, самореалізації. Самопізнання необхідне вчителю ІМ для успішної організації особистісного і професійного розвитку, тому йому варто усвідомити для себе свої можливості, свої сильні і слабкі сторони, оволодіти при цьому наступними основними прийомами: самоспостереження, самосвідомість, ставлення до себе, самоаналіз, самооцінка [8: 48].

За твердженням Л. М. Мітіної, фундаментальною умовою професійного **розвитку і саморозвитку** людини є професійна самосвідомість [2: 30]. Ми погоджуємося з деякими висновками дослідження М. Т. Громкової, яка вважає, що в **саморозвитку особистості**, освіта відіграє провідну роль. Вона виділяє такі його чинники, як кваліфікація вчителя (творчі, комунікативні, рефлексійні здібності), зміст навчання, яке структурується не лише програмою, але і вчителем, причому так, щоб була представлена проблемна ситуація, тобто дія здійснювалася на основі потреби, норми [9: 21-25].

Також вважаємо, що для реального **саморозвитку** вчителів ІМ необхідне розвинене педагогічне мислення, здатне охопити мету, ідею, задум, логіку свого і, передусім, передового досвіду колег, зокрема вчителів ІМ інших регіонів, країн. Але таке мислення формується лише в ході реальної продуктивної діяльності, в якій сама людина відчуває себе не лише перетворювачем своїх сил, але і в якості сили, що діє, причому найважливішим предметом продуктивності є сама Людина. Освіта сьогодні розглядається як багатовимірний простір вільної культурної творчості всіх суб'єктів, залучених до освітнього процесу. Таким чином, в професійно-педагогічній діяльності вчителя ІМ у зв'язку з соціокультурною обумовленістю потрібні істотні зміни, які б створювали умови для досягнення нової якості мовленнєвої освіти соціокультурного характеру. Якщо застосувати тенденції розвитку сучасного суспільства, вимоги до людини інформаційного суспільства до формулювання цілей, а отже, і результатів освіти, то, вочевидь, в інформаційному суспільстві "скупчили" за вчителями ІМ, здатними:

- гнучко адаптуватися в змінних життєвих ситуаціях, самостійно набуваючи необхідних знань, уміло застосовуючи їх на практиці для вирішення всіляких виникаючих проблем, зокрема, у професійній діяльності вчителів ІМ, аби впродовж всього життя мати можливість знайти в ній своє місце;
- самостійно, критично мислити, уміти бачити проблеми, що виникають в реальній дійсності, і шукати шляхи раціонального їх рішення, використовуючи сучасні технології; чітко усвідомлювати, де і яким чином знання, які вони набувають, можуть бути застосовані в професійній дійсності, що їх оточує; бути здатними генерувати нові ідеї, творчо мислити та розвивати критичне мислення у своїх вихованців;
- грамотно працювати з інформацією (уміти збирати необхідні для вирішення певної проблеми факти, аналізувати їх, висувати гіпотези вирішення проблем, робити необхідні узагальнення, співставлення з аналогічними або альтернативними варіантами рішення, встановлювати граматичні закономірності, робити аргументовані висновки, застосовувати їх для виявлення і вирішення нових соціокультурних та професійних проблем);
- бути комунікабельними, контактними в різних соціальних та (між)національних групах, уміти працювати спільно в різних сферах, в різних ситуаціях, запобігаючи або виходячи з будь-яких конфліктних ситуацій (будь-то у професійній діяльності вчителя ІМ, будь то в соціальних реаліях);
- самостійно працювати над розвитком власної духовності, інтелекту, культурного та професійного рівня [10: 36].

Висновки. Таким чином, нами з'ясовано, що **професійна адаптація вчителя ІМ** має багатофункціональний характер, вона є необхідною умовою, етапом професійного становлення та розвитку вчителя ІМ, на якому відбувається прийняття ним професійних цінностей, оволодіння професійною діяльністю, формування готовності до її успішної реалізації та постійного розвитку як власної особистості, так і у професійному значенні. Вона сприяє всебічному розвитку особистості, оскільки її результатом є формування професійного Я як невід'ємної складової самосвідомості; забезпечує входження вчителя ІМ до професійної групи, зближує її цінності з цінностями особистості, тим самим виступає складовою соціалізації.

Вихід із "кризи" можливий через пошук нових джерел інформації та розширення усвідомлення реальності, а також зниження впливу негативних показників адаптованості вчителів ІМ.

Відтак, адаптаційні заходи, форми, показники та умови мають забезпечити позитивну динаміку всіх складових професійної адаптованості вчителів ІМ освітніх закладів, а сутність професійної адаптації дає підстави розуміти під цим феноменом складний, системний, неперервний процес активної взаємодії особистості та професійного середовища, що забезпечує ефективність професійної педагогічної діяльності та є основою професійного саморозвитку й самовдосконалення вчителя, зокрема вчителя ІМ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Батракова С. Н. Проблема самосознания учителя как человека культуры / С. Н. Батракова // Мир психологии. – 2002. – № 2. – С.148–158.
2. Митина Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л. М. Митина // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 29–38.
3. Ермолаева Е. П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессиогенеза / Е. П. Ермолаева // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 4. – С. 80–87.
4. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность : теория и методы диагностики / Л. Б. Шнейдер. – М. : Московский психолого-социальный институт., 2007. – 128 с.
5. Облес І. І. Педагогічні умови професійної адаптації викладача вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. : спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / І. І. Облес. – Запоріжжя, 2008. – 29 с.
6. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1977. – 775 с.
7. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь. – М. : Мысль, 1988. – 360 с.
8. Сластенин В. А. Педагогика : инновационная деятельность / В. А. Сластенин, А. С. Подымова. – М. : Магистр, 1997. – 221 с.
9. Громкова М. Т. Образование – стимул саморазвития личности / М. Т. Громкова // Педагогика. – 1993. – № 3. – С. 21–25.
10. Подготовка учителя к обеспечению современного качества образования для всех : опыт России : Рекомендации по результатам научных исследований / [под ред. акад. Г. А. Бордовского]. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 79 с.

Матеріал надійшов до редакції 28.01. 2011 р.

Запорожцева Ю. С. Саморазвитие учителей иностранных языков и их адаптация к современным условиям.

В статье отображены особенности профессиональной деятельности учителей иностранных языков; рассматриваются условия их саморазвития и адаптации в современном украинском обществе; приведены некоторые статистические данные по взаимодействию учителей иностранных языков и их профессиональной среды; отмечается важность развития учителей иностранных языков как на профессиональном уровне, так и на личностном.

Zaporozhtseva Y. S. Foreign Languages Teachers' Self-Development and their Adaptation to the Modern Conditions.

The article reveals the peculiarities of the foreign languages teachers' professional activity; examines the conditions of their self-development and adaptation in the modern Ukrainian society; brings the statistical information about the interaction between the foreign languages teachers and their professional surrounding; notes the importance of the foreign languages teachers' development not only on their professional level but on personal level as well.